

Planet na prodaju — socijalno–etičko razmatranje fenomena »grabeža zemlje«¹

Ivica Kelam*

Sažetak

U proteklih nekoliko godina snažno je poraslo zanimanje za kupovinu ili dugoročni najam poljoprivrednoga zemljišta u državama u razvoju. Trend se dodatno ubrzao zahvaljujući krizi opskrbe hranom 2008. godine, a predvode ga strani investitori, bilo privatni bilo državni. Investitori imaju različite motive za svoje akvizicije: pojedine države investitori na ovaj način pokušavaju osigurati sigurnost opskrbe hranom za vlastito stanovništvo, privatni investitori vide u kupovini ili najmu zemlje priliku za ogromnu zaradu, a potražnja za biogorivom dodatno ubrzava ovaj trend. Pristaše tvrde kako će ove investicije blagotvorno djelovati na ekonomski razvoj zemalja domaćina te će značajno povećati proizvodnju, uz istovremeno osiguravanje opskrbe hranom na globalnoj razini. Kritičari optužuju investitore za »grabež zemlje« naglašavajući kako se time ignoriraju prava lokalnoga stanovništva koje već koristi zemlju te se istovremeno dodatno marginaliziraju već ionako ranjive skupine, mali poljoprivrednici, pastiri i autohtono stanovništvo. Oni se istjeruju sa svoje zemlje te tako ostaju bez sredstava nužnih za preživljavanje. U radu će se kritički rasvijeliti oba pristupa ovom fenomenu, koristeći se pregledom dostupne literature i izvora. Poseban naglasak stavit će se na etičku nedopustivost grabeži zemlje koja se najviše očituje kroz kršenje ljudskih prava lokalnoga stanovništva. Kroz analizu ulaganja u plantažu drveća u Mozambiku ukazat će se na etičku nedopustivost ove vrste ulaganja u zemlju.

Ključne riječi: grabež zemlje, ulaganje, ljudska prava, mirovinski fondovi, Mozambik

1 Ovaj rad nastao je u sklopu istraživačkog programa *Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku* (proglašen 10. studenoga 2014. odlukom ministra znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske), koji se ostvaruje pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu kao ustanovi nositeljici Centra.

* Dr. sc. Ivica Kelam, 1. gimnazija Osijek. Adresa: Županijska 4, 31000 Osijek, Hrvatska. E-pošta: kelamivica@gmail.com

Uvod

Temeljna je potreba svakoga živog bića potreba za hranom. Bez hrane nema života. Od samih početaka, razvoj ljudske vrste neraskidivo je vezan uz potragu za hranom kao nužnom pretpostavkom preživljavanja. Razvoj prvih civilizacija u *plodnom polumjesecu*² iniciran je prvenstveno željom za osiguravanjem proizvodnje dovoljnih količina hrane. Porast proizvodnje hrane imao je za posljedicu rast stanovništva. Trend porasta stanovništva vidljiv je u posljednjih pet stotina godina, a u 20. stoljeću iznimno se ubrzao. Procjenjuje se da je oko 1500. godine na svijetu živjelo oko 427 milijuna ljudi, da bi oko 1900. godine taj broj porastao na 1,65 milijardi. Od 1950. godine, kada je bilo 2,532 milijarde ljudi, rast je strelovit: 1960. bilo je oko 3 milijarde, 1970. — 3,7 milijardi, 1980. — 4,53 milijardi, 1990. — 5,3 milijardi, 2010. bilo je 6,9 milijardi, a 2012. godine čovječanstvo je premašilo brojku od 7 milijardi ljudi na planetu.³ Nagli je porast stanovništva bio omogućen dostignućima moderne znanosti i tehnologije te, što je posebno važno, ulogom fosilnih goriva u modernoj poljoprivredi. Cijena napretka u proizvodnji hrane, koju plaćaju okoliš i društvo, postaje sve veća, što je posebno vidljivo u sve većim štetnim posljedicama po okoliš. Osobito velik problem predstavlja iscrpljivanje te posljedično gubitak plodnosti tla. Procjenjuje se kako se godišnje u svijetu gubi između 5–9 milijuna hektara plodnoga tla, a dosad je, kroz povijest, izgubljeno oko 2 milijarde hektara poljoprivrednoga zemljišta,⁴ što je više od ukupnih obradivih poljoprivrednih površina.

Osim gubitka plodnosti tla, velik problem predstavlja i proces opustinjavanja ili dezertifikacije, koji prema procjenama pojedinih autora izaziva gubitke u poljoprivrednoj proizvodnji u iznosu od 42 milijarde dolara godišnje.⁵ Potrošnja vode predstavlja velik problem u modernoj poljoprivredi. Računa se kako oko 70 % sveukupne potrošnje vode odlazi na potrebe poljoprivredne proizvodnje, od čega znatan dio otpada na potrošnju neobnovljivih količina vode iz podzemnih spremnika.⁶ Prema mišljenju stručnjaka, navodnjavanje, koje je ključno za proizvodnju hrane, u neprestanom je porastu. Između 1962. i 1998. godine navodnjavane površine rasle su oko 1,6 % godišnje, te je ukupno povećanje na-

2 Plodni polumjesec područje je u jugozapadnoj Aziji i sjevernoj Africi koje se sastoji od plodnih regija Mezopotamije i Levanta. Kroz ove regije protječu četiri velike rijeke: Nil, Jordan, Eufrat i Tigris. S južne je strane omeden Sirijskom pustinjom, a sa sjeverne Anadolijom. Proteže se od istočne obale Sredozemnoga mora do Perzijskog zaljeva, obuhvaćajući teritorij površine između 400.000 i 500.000 km². Zbog bogatoga povijesnog naslijeđa, ovo se područje često naziva kolijevkom civilizacije i smatra se mjestom nastanka pismenosti i otkrića kotača. Naziv Plodni polumjesec skovao je američki arheolog James Henry Breasted sa Sveučilišta u Chicagu, nadahnut činjenicom da je riječ o plodnome području čiji oblik podsjeća na polumjesec.

3 UNFPA — UN Population Fund, *The state of the world population*, New York, 2000.; United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *Demographic Yearbook*, 2009–2010., <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/dybsets/2009–2010.pdf>, Population Reference Bureau, <http://www.prb.org/> (pristupljeno 13.11. 2014.)

4 N. Herceg, *Okoliš i održivi razvoj*, Zagreb, 2013., str. 110.

5 *Isto*, str. 113.

6 I. Kelam, *Genetički modificirani usjevi kao bioetički problem*, Zagreb/Osijek, 2014., str. 210.

vodnjavanih površina iznosilo 100 milijuna hektara. Ovo veliko povećanje navodnjavanih površina ima i svoju štetnu nuspojavu: gubitak od 2 do 3 milijuna hektara potencijalno obradive poljoprivredne zemlje godišnje zbog salinizacije.⁷ Proizvodnja hrane u svijetu brzorastućega stanovništva i sve oskudnijih prirodnih resursa postaje ključnim političkim i ekonomskim pitanjem. Zastupnici neoliberalne ekonomske paradigme smatraju kako je grabež zemlje pokušaj odgovora na navedene probleme, dok s druge strane, prema mišljenju mnogih stručnjaka, problemi se time samo produbljuju. Kao što će se nastojati pokazati u nastavku, fenomen grabeži zemlje temelji se na ponašanju koje u potpunosti ignorira etička načela, socijalna načela i načela društvene pravednosti.

1. Pokušaj definiranja pojma »grabeža zemlje«

Fenomen grabeža zemlje nije novijega datuma; događao se kroz čitavu povijest i sva su osvajanja tuđega teritorija u svojoj biti bila grabež zemlje. Prema riječima sociologa Philipa McMichaela: »Ako je grabež zemlje u vrijeme kolonijalizma bila tragedija, sada se ponavlja kao farsa.«⁸ Prema uvriježenoj definiciji, izraz *grabež zemlje* odnosi se na kupovinu ili najam velikih poljoprivrednih površina u siromašnim državama koju provode bogate države, pojedinci i novčani fondovi, s ciljem proizvodnje hrane za izvoz, proizvodnje biogoriva ili jednostavno ulaganja u poljoprivredno zemljište radi profita.

Kako bi se izbjeglo preširoko ili preusko određivanje ovoga fenomena, naglasit će se tri međusobno povezane značajke suvremenoga grabeža zemlje. Prvo, temeljno je polazište da je grabež zemlje u biti grabež tj. uzurpiranje kontrole (*control grabbing*), ostvarivanje kontrole nad zemljištem i drugim povezanim resursima (npr. vode) kao način ostvarivanja koristi od kontroliranih resursa. Grabež kontrole manifestira se na mnoštvo načina, što uključuje grabež zemlje, grabež vode (tj. zauzimanje vodenih resursa)⁹ i zeleni grabež (tj. grabež resursa u ime zaštite okoliša).¹⁰ Drugo, u analizi trenutnih zemljišnih akvizicija potrebno je uzeti u obzir pitanje razmjera, pri čemu se ne smijemo ograničiti samo na veličinu zemljišta, već i na podjednako važan opseg i karakter kapitala uključenoga u ove procese.¹¹ Treće, aktualni grabež zemlje događa se kao pokušaj odgovora i rješenja višestrukih kriza povezanih s hranom, energijom, klimatskim promjena-

7 FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations), *Unlocking the Water Potential of Agriculture*, Rome, 2003, str. 46.

8 P. McMichael, The land grab and corporate food regime restructuring, u: *The Journal of Peasant Studies*, 2012, 39, 3–4, str. 681.

9 P. Woodhouse, Foreign agricultural land acquisition and the visibility of water resource impacts in Sub-Saharan Africa, u: *Water Alternatives*, 2012, 5, 2, str. 208.

10 J. Fairhead et al., Green Grabbing: a new appropriation of nature?, u: *The Journal of Peasant Studies*, 2012, 39, 2, str. 237.

11 C. Hunsberger et al., Large-Scale Land Transactions Actors, Agency, Interactions, u: K. Seto, A. Reenberg (ur.), *Rethinking Global Land Use in an Urban Era*, Cambridge, 2014, str. 202.

ma i financijama, kao i s povećanom potražnjom za resursima država brzorastućih ekonomija BRICS-a (Brazil, Rusija, Indija, Kina i Južnoafrička Republika).¹²

Kada se govori o veličini površina koje su u pitanju, teško je ponuditi točne podatke. S jedne strane, razne nevladine udruge u površine koje su obuhvaćene procesom grabeža zemlje ubrajaju i površine koje su tek predmet pregovaranja, a u dosta slučajeva pregovori ne završe sklapanjem ugovora o prodaji ili najmu, kao što je vidljivo u mnoštvu slučajeva (spomenimo samo neuspješan pokušaj akvizicije zemlje na Madagaskaru korejske korporacije Daewoo, o čemu će biti više riječi u nastavku). Unatoč tomu, u pitanju su deseci milijuna hektara obradivih poljoprivrednih površina koje su u posljednjih nekoliko godina kroz proces grabeža zemlje promijenile vlasnika. Ovim se pitanjem bavi studija instituta *Overseas Development Institute*, objavljena u siječnju 2013. godine, koja je utvrdila kako se često veličina površina preuveličava, ovisno o interesu medija za pojedinu transakciju.¹³ U nastavku će se navesti nekoliko izvora iz kojih će biti vidljivo kako je i sama procjena površina, obuhvaćenih procesom grabeža zemlje, predmet različitih interpretacija. Prema izvješću Agencije za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih naroda iz 2009. godine, procesom grabeža zemlje u Africi je u razdoblju od samo tri godine obuhvaćeno do 20 milijuna hektara.¹⁴ S druge strane, izvješće Svjetske banke navodi kako je ovim procesom obuhvaćeno preko 56 milijuna hektara zemljišta, od čega se 70 % površina nalazi u Africi.¹⁵ *International Food Policy Research Institute Think Tank* iz Washingtona iznio je svoju procjenu kako je u 2009. godini u nerazvijenim državama svijeta između 15 i 20 milijuna hektara bilo predmet transakcija ulagača iz inozemstva.¹⁶ Danski znanstvenici Friis i Reenberg analizirali su 177 zemljišnih transakcija u 27 država. Sveukupne poljoprivredne površine, koje su bile obuhvaćene tim transakcijama, procijenili su od minimalno 51 415 000 hektara do maksimalnih 63 111 000 hektara.¹⁷ Završno, treba spomenuti analizu nevladine udruge GRAIN iz 2012. godine. Analiza obuhvaća 416 zemljišnih transakcija koje obuhvaćaju sveukupno 35 milijuna hektara u 66 država svijeta.¹⁸

12 P. McMichael, The land grab and corporate food regime restructuring, u: *The Journal of Peasant Studies*, 2012, 39, 3–4, str. 695.

13 J. Holden, M. Pagel, *Transnational land acquisitions — What are the drivers, levels, and destinations, of recent transnational land acquisitions?*, <http://partnerplatform.org/?azrv33t9> (pristupljeno 15. 12. 2014.)

14 D. Hallam, *Foreign investment in developing country agriculture — issues, policy implications and international response*, <http://www.oecd.org/investment/globalforum/44231828.pdf> (pristupljeno 15. 12. 2014.)

15 K. Deiniger et al. *Rising global interest in farmland — Can it yield sustainable and equitable benefits?*, Washington, 2011, str. xiv.

16 J. von Braun, R. Meinzen-Dick, »Land-Grabbing« by Foreign Investors in Developing Countries: *Risks and Opportunities*, <http://www.ifpri.org/sites/default/files/publications/bp013all.pdf> (pristupljeno 15. 12. 2014.)

17 C. Friis, A. Reenberg, *Land Grab in Africa: Emerging land system drivers in a teleconnected world*, Copenhagen, 2010, str. 11.

18 GRAIN, *Land grab deals*, <http://www.grain.org/article/entries/4479-grain-releases-data-set-with-over-400-global-land-grabs.pdf> (pristupljeno 15. 12. 2014.)

2. Glavni akteri i njihovi motivi

Suverene su države jedan od glavnih pokretača i nositelja fenomena grabeža zemlje. Njihov je prvotni motiv osiguravanje dovoljnih količina hrane za potrebe svoga stanovništva. Saudijska Arabija savršen je primjer takve zemlje. Dugi niz godina poticala je uzgoj pšenice navodnjavajući polja iz neobnovljivih podzemnih spremnika vode, tako da je preko 80 % svojih potreba za vodom trošila na proizvodnju hrane. Zbog sveopće iscrpljenosti spremišta vode odlučila je do 2016. godine u potpunosti obustaviti proizvodnju pšenice u zemlji te u potpunosti premjestiti proizvodnju hrane u druge države. Zbog toga je Saudijska Arabija još 2008. godine osnovala nov poljoprivredni fond čija je primarna svrha očuvanje postojećih vodenih resursa, na način da investira u poljoprivrednu proizvodnju u inozemstvu.¹⁹ Slična je situacija oko nedostatne proizvodnje hrane i u ostalim državama Perzijskoga zaljeva koje, unatoč svomu naftnom bogatstvu, zbog okolišnih ograničenja nisu u mogućnosti proizvesti dovoljne količine hrane.

Države Perzijskoga zaljeva prisiljene su trošiti sve veći postotak svoga bogatstva na uvoz hrane za potrebe stanovništva, što je, u razdoblju od 2002. do 2007. godine, dovelo do porasta izdataka za uvoz hrane s osam na 20 milijardi dolara godišnje.²⁰ Ove su države, potaknute rastom cijena hrane, brzo reagirale prenoseći proizvodnju hrane u inozemstvo. Katar, koji ima samo 1 % površine pogodne za poljoprivrednu proizvodnju, kupio je, za proizvodnju hrane za vlastite potrebe, 40 000 hektara poljoprivrednoga zemljišta u Keniji.²¹ Ujedinjeni Arapski Emirati uvoze 85 % potrebne hrane te su zbog toga, još u lipnju 2008. godine, kupili 324 000 hektara poljoprivrednih površina u pokrajinama Punjab i Sindh u Pakistanu.²²

Spomenimo kako primjerice Japan i Južna Koreja uvoze oko 60 % hrane iz inozemstva (ovaj postotak u slučaju Južne Koreje, ako se isključi riža, raste na čak 90 %), pri čemu privatne korporacije imaju vodeću ulogu u ovome procesu. Tako korejske korporacije kupuju zemlju u stranim državama radi proizvodnje hrane, dok su, s druge strane, japanske korporacije zadužene za uvoz hrane u Japan.²³ Zamašnost ovih investicija može se ilustrirati podatkom da je korporacija Daewoo pregovarala s vladom Madagaskara o najmu 1,3 milijuna hektara (preko polovice ukupnih poljoprivrednih površina na Madagaskaru) na razdoblje od 99 godina za cijenu od 6 milijardi dolara. Nakon što je javnost postala svjesna tih planova, došlo je do građanskih nemira koji su bili toliko žestoki da su izazvali pad tamošnje vlade. Nova je malagaška vlada odmah obustavila započete prego-

19 C. Smaller, H. Mann, *A Thirst for Distant Lands: Foreign investment in agricultural land and water*, http://www.iisd.org/pdf/2009/thirst_for_distant_lands.pdf (pristupljeno 15. 12. 2014.)

20 S. Daniel, A. Mittal, *The Great Land Grab: Rush for World's Farmland Threatens Food Security for the Poor*, http://www.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/LandGrab_final_web.pdf (pristupljeno 15. 12. 2014.)

21 Isto.

22 S. Kerr, F. Bok, UAE investors buy Pakistan farmland, u: *Financial Times*, 11. 5. 2008.

23 R. Guzman, Global Land Grabbing, Eroding Food Sovereignty, u: *Turning Point*, 2010, 1, str. 19.

vore. Daewoo je imao u planu na Madagaskaru uzgajati kukuruz u količinama, koje bi zadovoljile polovicu potreba Južne Koreje, inače trećeg najvećega uvoznika kukuruza na svijetu.²⁴ Unatoč propasti ugovora o najmu s Madagaskarom, Južna Koreja je kroz druge sklopljene ugovore za svoje potrebe ipak osigurala preko milijun hektara u Sudanu, Mongoliji, Indoneziji i Argentini.²⁵

Iz navedenih primjera može se vidjeti da je grabež zemlje globalni fenomen koji se ne može svesti samo na površine obuhvaćene zemljišnim transakcijama. Svaka od ovih transakcija izravno utječe na sudbinu lokalnoga stanovništva. Tako primjerice već gore spomenuta kupovina 324 000 hektara poljoprivrednih površina u Pakistanu koju namjeravaju provesti Ujedinjeni Arapski Emirati prijeti raseljavanjem 25 000 stanovnika koji žive na tom području.²⁶ Slična se situacija ponavlja u većini drugih slučajeva, budući da se zemlja koja je predmet ugovaranja proglašava neiskorištenom zemljom ili, što je češći slučaj u glavnini zemalja u razvoju, zemljište se vodi kao vlasništvo države u zemljišnim knjigama, a stanovnici ga obrađuju na temelju običajnog prava.

Proizvodnja biogoriva znatno je povećala potražnju za zemljom te u isto vrijeme i značajno utjecala na povećanje cijene hrane. Prema procjenama ekonomista, povećana potražnja za biogorivima povećala je na globalnome tržištu cijenu kukuruza za 27 %, soje za 21 %, a šećera za 12% te time direktno utjecala na veliku globalnu krizu cijena hrane 2008. godine.²⁷ U izvještaju, koji je izraden za potrebe Svjetske banke i Svjetske trgovinske organizacije, potvrđuje se direktna veza između povećane potražnje za biogorivima i nagloga porasta cijena hrane na svjetskome tržištu, te se zaključuje kako je cijena hrane »bitno viša nego što bi bila da se biogoriva ne proizvode«. ²⁸

Glavni su pokretači ovoga trenda Europska unija, koja je donijela direktivu 2009/28EC (travanj 2009.) kojom se od zemalja članica traži da do 2020. godine povećaju udio biogoriva u transportu na 10 %, te SAD koje povećanom upotrebom biogoriva žele smanjiti ovisnost o uvoznoj nafti. Taj je trend imao izniman učinak na povećanu potražnju za biogorivima tako da, prema nekim procjenama, 40 % proizvodnje kukuruza u SAD–u završi prerađeno kao biogorivo.²⁹ Osobito je zanimljiv slučaj Švedske, koja je postavila cilj do 2020. godine povećati udio biogoriva na 40%, a do 2030. godine sektor prijevoza učiniti u potpunosti neovisnim o fosilnim gorivima. U svrhu ostvarenja toga ambicioznog cilja poduzimaju se mjere kojima se nastoje osigurati poljoprivredne površine za proizvodnju bio-

24 M. Zigomo, Malagasy farmers oppose land deals with farmers, u: *Reuters*, 16. 4. 2009.

25 P. Seale, Solving threat of hunger for rich may starve the poor, u: *Saudi Gazette*, 23. 4. 2009.

26 S. Daniel, A. Mittal, *The Great Land Grab: Rush for World's Farmland Threatens Food Security for the Poor*, http://www.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/LandGrab_final_web.pdf (pristupljeno 15. 12. 2014.)

27 S. Baier et al., *Biofuels Impact on Crop and Food Prices: Using an Interactive Spreadsheet*, <http://www.federalreserve.gov/pubs/ifdp/2009/967/ifdp967.pdf> (pristupljeno 15. 12. 2014.)

28 FAO, IFAD, IMF, OECD, UNCTAD, WFP, World Bank, WTO, IFPRI, UNHLTF, *Price Volatility in Food and Agricultural Markets: Policy Responses*, <http://www.oecd.org/trade/agricultural-trade/48152638.pdf> (pristupljeno 15. 12. 2014.)

29 Tim Rice, Biofuels are driving food price higher, u: *The Guardian*, 1. 6. 2011.

goriva.³⁰ Švedski investicijski fond Black Earth Farming kupio je gotovo 600 000 hektara poljoprivrednoga zemljišta u Ukrajini i Rusiji upravo radi proizvodnje biogoriva.³¹ Švedska kompanija Sekab, jedan od najvećih proizvođača biogoriva, planira potrošiti 300 milijuna dolara na izgradnju rafinerije za proizvodnju etanola i podizanje plantaže šećerne trske od 200 000 hektara u Tanzaniji, te pregovaraju s Mozambikom o kupovini 100 000 hektara zemljišta koji bi bili namijenjeni uzgoju šećerne trske.³²

Uz suverene države, koje su vodeći investitori i promicatelji grabeža zemlje, pojavljuju se i privatni investitori, bilo kao bogati pojedinci ili kroz djelovanje specijaliziranih fondova i korporacija. Njihov prvotni motiv za zemljišne transakcije leži u velikoj profitabilnosti koju donosi ovaj tip ulaganja. Bogati su pojedinci i prije posjedovali velike poljoprivredne površine; tako je, primjerice, poznati investitor George Soros vlasnik više od 200 000 hektara poljoprivrednog zemljišta u Argentini. Soros ipak nije najveći zemljoposjednik u Argentini, budući da obitelj Benetton u toj zemlji posjeduje 900 000 hektara zemljišta.³³ Trend ulaganja privatnoga kapitala značajno se ubrzao nakon početka krize 2008. godine, kada su se sredstva investitora počela preusmjeravati u profitabilnija područja, u što posebno spada ulaganja u poljoprivrednu proizvodnju, koja je zbog nagloga porasta cijena hrane i povećane potražnje na svjetskome tržištu za investitore postala iznimno atraktivan oblik ulaganja.

Navest će se nekoliko primjera kako bi se potvrdile gore navedene tvrdnje. Investicijska je banka Morgan Stanley kupila 40 000 hektara poljoprivrednoga zemljišta u Ukrajini, dok je jedan od najvećih svjetskih novčanih fondova BlackRock Inc. osnovao poseban investicijski fond s 200 milijuna dolara ulagačkoga kapitala, namijenjen isključivo za kupovanje poljoprivrednoga zemljišta širom svijeta.³⁴ Posebno je za problematiku grabeži zemlje instruktivan primjer, opisan u jednome od vodećih poslovnih časopisa Financial Times, kako je američki investitor Philippe Heilberg, uz pomoć bivših djelatnika CIA-e i State Departmenta, sklopio drugi najveći ugovor o najmu zemlje u svijetu 2009. godine sa sudanskim gospodarom rata Paulinom Matipom koji se odnosi na čak 400 000 hektara plodne zemlje. U članku se navodi Heilbergova izjava kako vjeruje da će se u skorjoj budućnosti neke afričke države raspasti u nadolazećim godinama, u čemu vidi veliku poslovnu priliku za njega i investitore spremne uložiti novac u osiguravanje velikih površina po smiješno niskim cijenama.³⁵ Kao

30 D. Rupčić, I. Kelam, *Planet za prodaju — razmišljanja uz novi fenomen »grabeži zemlje«*, <http://www.hrvsvijet.net/index.php/kolumne/137-arhiva-stari-hrvsvijet-net-1/23435-planet-za-prodaju-razmiljanja-uz-novi-fenomen-grabei-zemlje> (pristupljeno 15. 12. 2014.)

31 M. Montenegro, Hungry for Land, u: *Seed Magazine*, 27. 4. 2009.

32 S. McGregor, *Sekab to Invest \$ 300 Million in Ethanol Plant in Tanzania*, <http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=newsarchive&sid=a8DOl6meB4Bo> (pristupljeno 15. 12. 2014.)

33 I. Kelam, GMO između mita i stvarnosti — slučaj »Argentine«, u: *Znakovi vremena*, 2014, 63, str. 180.

34 M. Montenegro, Hungry for Land, u: *Seed Magazine*, 27. 4. 2009.

35 J. Blas, W. Wallis, US investor buys Sudanese warlord's land, u: *The Financial Times*, 9. 1. 2009.

što je vidljivo iz ovoga navoda, grabež zemlje često se svodi na iskorištavanje »poslovnih prilika« u krajnje neetičnim okolnostima ratnih sukoba, ignoriranja potreba lokalnoga stanovništva i nezasitne trke za profitom.

U razmatranju fenomena grabeža zemlje, iznimnu zabrinutost izazivaju novi investitori, a to su mirovinski fondovi. Mirovinski fondovi raspolažu s iznimno velikim financijskim sredstvima. Prema podacima iz 2011. godine, u pitanju je imovina vrijedna 23 bilijuna dolara, od toga je 100 milijardi dolara uloženo u tržište robe, od čega je 15 milijardi uloženo u kupovinu ili najam poljoprivrednoga zemljišta.³⁶ Zbog iznimne financijske snage mirovinski fondovi postaju najveći igrači na globalnome tržištu akvizicija poljoprivrednih zemljišta. Neupućenom promatraču može se uloga mirovinskih fondova u globalnome procesu grabeža zemlje činiti nevažnom ili čak benignom. Pravi smisao njihove uloge izvrsno ilustrira retoričko pitanje iz izvještaja nevladine udruge Prijatelji zemlje: »Hrani li tvoj novac siromaštvo?«³⁷ U izvještaju Prijatelja zemlje o ulozi europskih banaka i mirovinskih fondova, navodi se mnoštvo primjera koji otkrivaju izravnu vezu između tih financijskih ustanova i grabeža zemlje. Primjerice, nizozemski mirovinski fond Stichting Pensioenfonds ABP posebno je aktivan na tržištu poljoprivrednih roba i u procesu grabeža zemlje. Prema godišnjem izvještaju za 2010. godinu, APB fond, podružnica zadužena za upravljanje ulaganjem Stichting Pensioenfonds ABP, uložio je te godine oko 1,6 milijardi eura u sektor poljoprivrede.³⁸ Nakon nagloga porasta cijena hrane na svjetskome tržištu u 2008. godini, Jos Lemmens, jedan od vodećih ljudi u APB fondu, izjavio je kako planiraju podići svoja ulaganja u zemlju za preko milijardu eura, budući da je »dio naše strategije efikasnije ulaganje u sirovine, dio je te strategije posjedovanje stvarne imovine, posebno zemlje.«³⁹ Kada je u pitanju mjesto koje bi bilo predmet ulaganja, Lemmens odgovara: »doslovno, svijet je naša farma«, a biranje države ili regije u koju se želi investirati »ovisi samo o specifičnosti projekta i je li omjer uloženog/dobivenog dobar.«⁴⁰ Kako grabež zemlje izgleda u praksi, pokazat će se na primjeru iz Mozambika, gdje je jedna načelno plemenita ideja o etičkom ulaganju dovela do negativnih posljedica po lokalno stanovništvo.

36 Against the Grain, *Pension funds: key players in the global farmland grab*, <http://www.grain.org/article/entries/4287-pension-funds-key-players-in-the-global-farmland-grab> (pristupljeno 15. 12. 2014.)

37 Friends of the Earth Europe, *Farming money — How European banks and private finance profit from food speculation and land grabs*, http://www.foeurope.org/sites/default/files/publications/Farming_money_FoEE_Jan2012.pdf (pristupljeno 15. 12. 2014.)

38 Isto.

39 S. McFarlane, *Analysis — Pension funds to bulk up farmland investment*, u: *Reuters*, 29. 6. 2010.

40 D. Carter, *Fertile ground for investment*, <http://www.pionline.com/article/20100419/PRINT/304199989/fertile-ground-for-investment> (pristupljeno 15. 12. 2014.)

3. Grabež zemlje u praksi — plantaže drveća u Mozambiku

Mozambik je jedna od najsiriomašnjih zemalja svijeta. Prema dostupnim podacima, oko 35 % kućanstava pati od kroničnoga nedostatka osnovnih živežnih namirnica, a čak je 46 % djece mlađe od pet godina pothranjeno. Preko 80 % stanovništva živi u ruralnim područjima te su im poljoprivreda i iskorištavanje prirodnih resursa nužni za preživljavanje.⁴¹ Kako bi potakla razvoj, vlada Mozambika u suradnji s međunarodnim donatorima aktivno promiče ulaganje privatnoga stranog kapitala u velike plantaže drveća. Prema dostupnim podacima, vlada je od 2004. do 2009. godine dala u najam ili prodala 2,7 milijuna hektara zemlje. Od toga je u stranome vlasništvu završilo milijun hektara, pri čemu 73 % zemljišta otpada na sektor šumarstva, a 13 % na proizvodnju biogoriva i šećera.⁴² Prema nacionalnoj strategiji pošumljavanja, predviđena je sadnja 1,3 milijuna hektara plantaža drveća u slijedećih 20 godina. Pokrajina Niassa na sjeveru države predviđena je kao centar ulaganja u plantaže drveća.⁴³ Tvrtka Chikweiti Forest podružnica je Global Solidarity Forest Fund (GSFF), švedskoga investicijskog fonda, osnovanog zbog ulaganja u šumski sektor u Mozambiku. Prema vlastitome priznanju, GSFF »razvija projekte koji omogućuju profit investitorima, te u isto vrijeme promiče razvoj lokalne zajednice i integritet okoliša«. ⁴⁴ Fond su 2006. godine osnovali biskupija Västerås švedske luteranske crkve i zaklada norveške luteranske crkve. Nakon osnivanja, fond je krenuo u prikupljanje kapitala te je vrijednost fonda procijenjena na 100 milijuna dolara. Iznimno je zanimljiva vlasnička struktura, budući da većinski udio od 54,5 % drži već spomenuti nizozemski mirovinski fond Stichting Pensioenfonds ABP, zaklada norveške luteranske crkve 5 %, biskupija Västerås 5 %, danski mirovinski fond oko 13 %, fond iz Sjedinjenih Američkih Država oko 5,5 %, te norveška luteranska crkva oko 7 %.⁴⁵

U Mozambiku je partner fonda bila anglikanska biskupija u Niassi na čelu s biskupom Markom van Koevingom, koja je imala manji vlasnički udio u fondu. Predviđeno je podizanje 100 000 hektara nasada borova i eukaliptusa te je do 2013. godine posadeno oko 15 000 hektara.⁴⁶ Unatoč javno proklamiranim ciljevima o etičkome ulaganju i razvoju lokalnih zajednica, te uglednim osnivačima

41 FIAN, *Land grabbing in Kenya and Mozambique — A report on two research missions — and human rights analysis on land grabbing*, http://www.rtfn-watch.org/uploads/media/Land_grabbing_in_Kenya_and_Mozambique.pdf (pristupljeno 15. 12. 2014.)

42 IRIN, *The anatomy of a Mozambique land deal*, <http://www.irinnews.org/report/98077/the-anatomy-of-a-mozambique-land-deal> (pristupljeno 15. 12. 2014.)

43 P. Seufert, *Tree plantations and land grabbing in Niassa, Mozambique*, http://www.rtfn-watch.org/fileadmin/media/rtfnwatch.org/ENGLISH/pdf/Watch_2013/Watch_2013_PDFs/Separate_article_ENG/Watch2013_EN_Chapter7_Africa.pdf (pristupljeno 15. 12. 2014.)

44 FIAN, *The human rights impacts of tree plantations in Niassa, Mozambique*, http://www.tni.org/sites/www.tni.org/files/download/niassa_report-hi.pdf (pristupljeno 15. 12. 2014.)

45 Isto.

46 IRIN, *The anatomy of a Mozambique land deal*, <http://www.irinnews.org/report/98077/the-anatomy-of-a-mozambique-land-deal> (pristupljeno 15. 12. 2014.)

fonda, situacija je na terenu u Mozambiku bila dijametralno suprotna. Djelovanje tvrtke Chikweiti Forest negativno je utjecalo na život lokalnih zajednica, budući da su nasadi borova i eukaliptusa posadeni na zemljištu koje su lokalni stanovnici koristili za proizvodnju hrane. Štoviše, u više slučajeva nisu obavljene konzultacije s lokalnim stanovništvom, u skladu sa zakonima Mozambika.⁴⁷ Otpor lokalnoga stanovništva eskalirao je u travnju 2011. godine, kada su gnjevni seljaci posjekli 60 000 stabala borova na površini od 12 hektara.⁴⁸ Prema procjenama tvrtke Chikweiti Forest, između 2007. i 2012. godine imali su preko milijun dolara štete zbog namjerno izazvanih požara.⁴⁹ Nakon brojnih pritužbi lokalnoga stanovništva, Agencija za zemlju i šume Mozambika provela je istragu. Istraga je ustanovila kako je tvrtka Chikweiti Forest pored 30 000 hektara koje imaju u najmu ilegalno okupirala dodatna 32 000 hektara zemljišta, pri čemu su oduzeli zemlju lokalnomu stanovništvu, obećavajući odštetu koju im na koncu nisu isplatili.⁵⁰ Poseban problem predstavlja izbor zemlje i vrste drveća predviđene za plantažu.

U procesu pregovaranja tvrtka Chikweiti Forest obećala je kako će plantaže drveća saditi na nekorištenome i marginalnom zemljištu, da bi se ispostavilo kako su zapravo okupirali plodno zemljište koje su lokalni stanovnici koristili za proizvodnju hrane i ispašu stoke. Drugi je problem predstavljao izbor vrste drveća za plantažu borova i eukaliptusa, budući da obje vrste drveća zahtijevaju iznimno velike količine vode. Prema studiji o utjecaju plantaža drveća na potrošnju vode, u slučaju eukaliptusa prosječna potrošnja vode po danu i drvetu iznosi »između 100 i 1000 litara vode, ovisno o krajoliku«. ⁵¹ U Mozambiku čak 42 % stanovništva živi u uvjetima nedostatnih količina vode te sadnja ovih vrsta drveća, osim što predstavlja veliki pritisak na vodne resurse, ujedno ugrožava i potrebe za vodom lokalnoga stanovništva. Jedno od neostvarenih obećanja predstavlja i zapošljavanje lokalne radne snage. Premda je tvrtka obećavala kako će otvoriti preko 3 000 novih radnih mjesta te na taj način pomoći lokalnomu stanovništvu, to se nažalost nije dogodilo. Prema podacima iz same tvrtke, 2011. godine zaposlila je 3 000 radnika da bi značajno smanjila taj broj. Početkom 2012. godine, radilo je oko 1 500 radnika, dok je prema zadnjim dostupnim informacijama ostalo zaposleno svega 900 radnika.⁵² Radnici koji su zaposleni primaju

47 K. Gregow et al. *The race for land*, <http://www.weeffect.org/files/2012/12/LandGrabbingReport.pdf> (pristupljeno 15. 12. 2014.)

48 FIAN, *The human rights impacts of tree plantations in Niassa, Mozambique*, http://www.tni.org/sites/www.tni.org/files/download/niassa_report-hi.pdf (pristupljeno 15. 12. 2014.)

49 IRIN, *The anatomy of a Mozambique land deal*, <http://www.irinnews.org/report/98077/the-anatomy-of-a-mozambique-land-deal> (pristupljeno 15. 12. 2014.)

50 J. Hanlon, Niassa: peasants versus Nordic churches, u: *Mozambique Political Process Bulletin*, 2010, 45, str. 8–10.

51 W. Overbeek et al., *An overview of industrial tree plantation conflicts in the global South. Conflicts, trends, and resistance struggles*, http://www.ejolt.org/wordpress/wp-content/uploads/2012/06/120607_EJOLT-3-plantations-lower.pdf (pristupljeno 15. 12. 2014.)

52 FIAN, *The human rights impacts of tree plantations in Niassa, Mozambique*, http://www.tni.org/sites/www.tni.org/files/download/niassa_report-hi.pdf (pristupljeno 15. 12. 2014.)

minimalnu plaću propisanu zakonom koja iznosi 65 dolara mjesečno, no nakon plaćanja poreza radnicima ostaje samo 43 dolara, čime nisu u stanju prehraniti svoje obitelji, budući da se više ne stignu baviti poljoprivredom i proizvoditi hranu.⁵³

Zbog svega navedenoga, ovo ulaganje predstavlja ogledan primjer kako se velike strane investicije, koje se prikazuju kao spas za države u razvoju i njihovo siromašno stanovništvo, u stvarnosti ravnaju prema dogmama neoliberalnoga kapitalizma, a to je maksimalizacija profita i eksternalizacija štete na lokalno stanovništvo i okoliš. Svega ovoga bio je svjestan i anglikanski biskup Niasse Mark von Koevening kada je 2010. godine podnio ostavku na mjesto u odboru fonda, optuživši fond za davanje prednosti komercijalnim interesima na štetu lokalnoga stanovništva. Štoviše, biskup van Koevening nastavlja »kako je Mozambik privlačan ulagačima zbog jeftine zemlje, a ulagači ne žele povećati svoje troškove višim plaćama i davanjem većega udjela lokalnom stanovništvu«. ⁵⁴ Iako je vodstvo fonda promijenilo upravu tvrtke na terenu i postavilo novo vodstvo te pokušalo uspostaviti suradnju s lokalnim zajednicama, problemima oko plantaža drveća tvrtke Chikweiti Forest i dalje se ne nazire kraj. Sva ta nastojanja mogu se protumačiti kao saniranje štete koja je nastala u javnosti zapadnih zemalja, prvenstveno Švedske, Norveške i Nizozemske. Ambiciozno predstavljen kao *win-win* projekt, od kojeg će svi imati koristi, u stvarnosti se pretvorio u *lose-lose* projekt koji postaje predmet spora i izaziva ozbiljnu zabrinutost stručne i opće javnosti. Možemo zaključiti: ako na ovaj način završavaju projekti koje provode etički motivirani investitori, što se tek može očekivati od projekata koje samo i isključivo zanima profit?

4. Etički vidovi grabeža zemlje

Mnoštvo primjera iz prakse potvrđuje ambivalentnost procesa grabeža zemlje. Kako bi se istaknuli svi problemi i prijepori glede prakse grabeža zemlje, u ovom će se dijelu rada navesti glavni etički argumenti protiv takve prakse. U mnogobrojnim razmatranjima fenomena grabeža zemlje pristalice takve prakse kao glavni argument navode veće prinose i povećanje zaposlenosti te uvođenja modernih poljoprivrednih tehnologija i osiguravanje dovoljnih količina hrane. S druge strane, protivnici ukazuju na mnoštvo primjera iz prakse koji imaju iznimno negativne učinke na lokalno stanovništvo i okoliš.

Da grabež zemlje nema etičkoga opravdanja moguće je zaključiti iz primjera koje smo naveli, no ovdje će se ipak izdvojiti glavni etički argumenti protiv grabeža zemlje. Grabež zemlje negira pravo pojedinaca na zdrav životni prostor

53 W. Overbeek et al., *An overview of industrial tree plantation conflicts in the global South. Conflicts, trends, and resistance struggles*, http://www.ejolt.org/wordpress/wp-content/uploads/2012/06/120607_EJOLT-3-plantations-lower.pdf (pristupljeno 15. 12. 2014.)

54 J. Hanlon et al., *Understanding land investment deals in Africa: country report Mozambique*, http://www.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/OI_country_report_mozambique_0.pdf (pristupljeno 15. 12. 2014.)

i nezagađenu zemlju. Grabež zemlje povećava nerazmjer moći između moćnih stranih investitora i lokalnoga stanovništva, kojom se dodatno produbljuje nejednakost putem koruptivnih aktivnosti. Masovno kršenje ljudskih prava prepoznato je kao temeljni etički argument protiv grabeža zemlje, pri čemu treba imati na umu kako kršenje ljudskih prava ima višestruke dimenzije. Nije posrijedi samo gubitak prava pojedinaca na posjedovanje i obradivanje zemlje, nego i razaranje lokalne zajednice kao društvenoga i kulturnoga okvira u kojem pojedinac obitava. Kršenje radničkih prava također je iznimno rašireno, budući da lokalno stanovništvo, nakon što ostane bez zemlje, postaje jeftina radna snaga koja biva sustavno iskorištavana i nedovoljno plaćena.

UN–ov posebni izvjestitelj za pravo čovjeka na hranu, Oliver de Shutter, u više je navrata isticao drastična kršenja ljudskih prava u procesu grabeža zemlje te se snažno zalagao za njihovo poštovanje.⁵⁵ Ono što posebno zabrinjava uništavanje je okoliša uvođenjem novih tehnologija i poljoprivrednih kultura koje nisu prilagođene lokalnim uvjetima. Trenutna ekspanzija podizanja plantaža palmi radi proizvodnje palminoga ulja primjer je prakse koja uvodi strane kulture, pri čemu se krče šume, što za posljedicu ima spomenutu destrukciju okoliša.⁵⁶ Primjena novih tehnologija bez kontrole uključuje nametanje GMO–usjeva, patentiranoga sjemena, prskanje pesticidima bez odgovarajuće zaštite što dovodi do mnogobrojnih slučajeva trovanja. Pojedini autori naglašavaju kako je grabež zemlje uvijek povezana s grabežom vode, pri čemu su na meti poljoprivredne površine koje imaju osigurane izvore vode. Zbog toga često dolazi do sukoba s lokalnim stanovništvom, koje ostaje bez prava na korištenje vode.⁵⁷

Grabež zemlje produbljuje nesigurnost opskrbe hranom, dovodeći do etički nedopustive prakse mnogobrojnih zemalja u razvoju koje iznajmljuju i prodaju svoje poljoprivredne površine, dok u isto vrijeme ovise o humanitarnoj pomoći u hrani iz inozemstva. Primjerice, Etiopija je sklopila ugovor o najmu zemlje vrijedan 100 milijuna dolara s vladom Saudijske Arabije, dok je u isto vrijeme primila pomoć u hrani u vrijednosti od 116 milijuna dolara za svojih 4,6 milijuna izgladnjelih stanovnika.⁵⁸ Kroz ovakvu se praksu, umjesto ublažavanja, problem gladi u konačnici produbljuje. Problem gladi dodatno se zaoštrava prenamjenom poljoprivrednih kultura za proizvodnju biogoriva.⁵⁹

55 O. De Schutter, O. *Large-scale land acquisitions and leases: A set of core principles and measures to address the human rights challenge*, <http://www2.ohchr.org/english/issues/food/docs/BriefingNotelandgrab.pdf> (pristupljeno 15. 12. 2014.); O. De Schutter, »The Emerging Human Right to Land«, u: *International Community Law Review*, 12, 2010, str. 303–334.; O. De Schutter, »How not to think of land-grabbing: Three critiques of large-scale investments in farmland«, u: *The Journal of Peasant Studies*, 2011, 38, str. 249–279.

56 Grain, *Planet palm oil — peasants pay the price for cheap vegetable oil*, <http://www.grain.org/article/entries/5031-planet-palm-oil> (pristupljeno 15. 12. 2014.)

57 L. Mehta, G. J. Veldwisch, J. Franco, »Introduction to the Special Issue: Water grabbing? Focus on the (re)appropriation of finite water resources«, u: *Water Alternatives*, 2012, 5, str. 193–207.

58 Economist, »Buying farmland abroad — Outsourcing's third wave«, u: *Economist*, 21. 5. 2009.

59 P. McMichael, »Agrofuels in the food regime«, u: *Journal of Peasant Studies*, 2010, 37, 4, str. 609–630.

Zaključno, strana ulaganja u poljoprivredna zemljišta, ambiciozno predstavljena kao spas za gospodarstva nerazvijenih zemalja, u praksi se pokazuju kao novi vid iskorištavanja koji pojedini autori proglašavaju novom vrstom neokolonijalizma.⁶⁰ Praksa je pokazala da grabež zemlje ima štetne i razorne učinke na ljudska prava pojedinca, na život lokalne zajednice i na okoliš. Stoga razrješenje etičkih dvojbi oko stranih ulaganja u poljoprivredu treba tražiti u procesu donošenja odluke o ulaganju, u koji mora biti uključena lokalna zajednica kako bi se osigurala dobrobit lokalnoga stanovništva, prestalo s praksom kršenja ljudskih prava, zajamčilo održanje tradicije i načina života lokalne zajednice te adekvatno zaštitilo okoliš. Dok se te pretpostavke ne ostvare, ova će vrsta ulaganja ostati etički sporna i s pravom će izazivati otpor lokalnoga stanovništva i protivljenje opće javnosti.

Planet for Sale — A Social–Ethical Reflection on the »Land Grab« Phenomenon

Ivica Kelam*

Summary

In recent years, interest in agricultural land purchases or long–term leasing in developing countries has strongly increased. Foreign investors, either private or governmental, are leading this trend which has been further accelerated by the food supply crisis in 2008. Investors have different motives for their acquisitions: individual states as investors are trying in this way to ensure food security for their own population, private investors see in the purchase or lease of land an opportunity for high profits, while the demand for biofuels further hastens this trend. Supporters argue that these investments will have a beneficial effect on the economic development of the host countries, and that it will significantly increase agricultural production and consequently contribute to ensuring food security at a global level. Opponents accuse investors of »land grabbing« and point out that they are ignoring the rights of local people who live off the land, and at the same time increasingly marginalizing already vulnerable groups such as small farmers, pastoralists and indigenous people who have been chased off their land and left with no means of survival. In this paper we take a critical stance on “land grabbing” from both aspects, utilising available literature and other sources. The analysis on investments in tree plantations in Mozambique can be viewed as an extreme example of ethically unpermissible land investment.

Keywords: land grab, investment, human rights, pension funds, Mozambique

60 B. B. Mwesigire, *Land grabbing in Africa, the new colonialism*, <http://thisisafrika.me/land-grabbing-africa-new-colonialism/> (pristupljeno 15. 12. 2014.)

* Ivica Kelam, PhD, 1. gimnazija Osijek. Address: Županijska 4, 31000 Osijek, Croatia. E–mail: kelamivica@gmail.com